

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 2. ožujka 2015.

Što je čije, ili teritorijalna prava na “ovim prostorima”

ZORAN OKLOPČIĆ

Sveučilište Carleton, Ottawa, Kanada

Sažetak

U ovom radu se problematiziraju dominantna shvaćanja moralnih prava na teritorij, te se odbacuje tvrdnja da se legitimnost nezavisnosti jugoslavenskih republika može temeljiti na pravu njihovih naroda na samoodređenje, bilo u etničkim bilo u tada postojećim, administrativnim granicama. Umjesto toga najviše obećavajuće moralno-teorijsko opravdanje tadašnje odluke da se jugoslavenske republike priznaju kao nezavisne države slijedi iz određenog shvaćanja načela “svih pogođenih” u demokratskoj teoriji, koje dovodi do radikalno drukčijeg shvaćanja naroda, “njegovog” teritorija i legitimne uloge međunarodne zajednice.

Ključne riječi: samoodređenje naroda, moralno pravo na teritorij, *uti possidetis*, historijski pedigre, narodna suverenost, princip “svih pogođenih”

Uvod

Tvrdnja Charlesa Taylora da je “narodna suverenost” jedna od tri ključne komponente modernog društvenog imaginarija i danas bi lako mogla pronaći empirijsku potvrdu na ulicama Zagreba, Sarajeva, Prištine ili Beograda.¹ Ukoliko biste zatražili od slučajnog prolaznika da opravda moralne temelje nezavisnosti Hrvatske, Bosne i Hercegovine ili Kosova, dotični najvjerojatnije ne bi oklijevao pozvati se na “volju naroda”, njegovu “suverenost” ili “pravo naroda na samoodređenje”. Iako bi odgovor na gore postavljeno pitanje svuda na prostorima bivše Jugoslavije bio više-manje isti, radikalne razlike bi se pojavile čim biste postavili malo konkretnije pitanje: “Kako odrediti identitet suverenog naroda?”; “Na koji točno teritorij taj narod ima pravo?”; “Zašto taj narod ima pravo stvaranja nacionalne države?” Ovisno o njihovoj lokaciji, etničkoj pripadnosti ili političkom opredjeljenju, za neke od njih rele-

¹ Charles Taylor, *Modern Social Imaginaries* (Duke University Press, 2005).

vantni bi "narodi" bili narodi tadašnjih socijalističkih republika: Hrvatske, Bosne i Hercegovine ili autonomne pokrajine Kosovo. Za druge, pravo na samoodređenje pripada etničkim nacijama, Srbima, Hrvatima, Bošnjacima, pa i kosovskim Albancima.

Na "ovim prostorima" – eufemistički izraz korišten da se ne spomene Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija – oba suprotstavljena shvaćanja onog što se podrazumijeva pod "narodom" i onog fizičkog prostora na koji taj narod imao pravo, često se opravdavaju pravnim argumentima. U hrvatskoj se javnosti tako često znalo čuti kako *međunarodno pravo* navodno priznaje pravo narodima jugoslavenskih republika na samoodređenje. Oni koji koriste taj argument usto često tvrde da je Ustav SFRJ iz 1974. godine priznao konstitutivnim *republikama* pravo na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje. Dok je javni diskurs o legitimnosti državne nezavisnosti u bivšoj Jugoslaviji zasićen pravnim argumentima, ono što je međutim bilo odsutno iz javne rasprave, posebno u samoj Hrvatskoj, bilo je istraživanje moralnih temelja prava naroda na samoodređenje.

Ovaj rad će popuniti tu zjapeću prazninu. Baveći se pravom na samoodređenje s normativnog aspekta, njegov centralni argument će za mnoge biti sakrosanktan: tvrdit će da nastanak jugoslavenskih republika u svojim "administrativnim granicama" kao nezavisnih država ne može biti opravdan s gledišta moralnog shvaćanja prava na samoodređenje naroda. Konkretnije: u prvom, drugom i trećem dijelu tvrdit će da su argumenti – koji pravo na samoodređenje brane ili sa stajališta teritorijalnih prava država (i njihovih naroda), ili sa stanovišta nacionalnih prava etničkih nacija, ili sa stanovišta pretpostavljenog "povijesnog pedigreea" u bivšoj Jugoslaviji postojećih teritorijalnih jedinica – nedostatni za legitimaciju samostalnosti unutar administrativnih granica jugoslavenskih socijalističkih republika. Za hrvatsku publiku moj bi argument međutim trebao imati i palijativni učinak: jedan od zaključaka ovog rada također će biti da su državna ili nacionalna teritorijalna prava ili pretpostavljeni "povijesni pedigree" jednako nedovoljni za prekranje jugoslavenskih granica prema etničkoj koncepciji samoodređenja.

Nakon kritike dominantnih pristupa teritorijalnim pravima u normativnoj političkoj teoriji, u četvrtom dijelu nudim alternativni pogled na stvaranje država koji će proizaći iz mog problematiziranja recentnih strujanja u demokratskoj teoriji, te će predložiti odbacivanje konvencionalnog razumijevanja "naroda" i "prava na samoodređenje". Umjesto imaginarija kolektivne "osobnosti" naroda, demokratska teorija omogućava nam da zamislimo takozvani narod i njegovo takozvano samoodređenje kao rezultat *presude* – kao odluku fikcionalnog "nepriistranog trećeg" u sukobu između različitih vizija o tome kako najbolje zadovoljiti sumu individualnih "konstitutivnih privrženosti" s jedne strane i legitimne interese drugih (te imperativ održivosti države) s druge. U posljednjem dijelu istražujem mogućnosti ovog – oči-

gledno protučinjeničnog i otvoreno redukcionističkog – razumijevanja teritorijalnih sukoba u bivšoj Jugoslaviji.

Prije početka potrebno je naznačiti teoretske granice ovoga rada. Ovaj rad se neće fokusirati na *prvi val* rasprava unutar normativne teorije koja razlikuje “remedijalni”, “nacionalni” i “voluntaristički” pristup pravu na odcjepljenje.² Za svrhu ovog članka pretpostavit ću legitimnost ne samo secesionističke mobilizacije nego i legitimnost odcjepljenja iz višenacionalne zajednice. Za one koji se sjećaju ustavne krize u Jugoslaviji i “predmeta spora” 1991. godine, razlog ove simplifikacije bit će smjesta razumljiv. Za razliku od trenutne ustavne krize u Španjolskoj, gdje španjolska država odlučno odbija *uopće razmotriti mogućnost* referendumu o suverenosti (čak ne niti nezavisnosti) Katalonije, niti jedna relevantna politička snaga u bivšoj Jugoslaviji tokom 1990. i 1991. godine nije osporavala legitimnost ni secesionističke mobilizacije ni odcjepljenja kao takvog. Politički sukob se rasplamsao oko pitanja legitimnosti *konkretnih* teritorijalnih aspiracija, a ne oko pitanja legitimnosti samog projekta odcjepljenja. Imajući to na umu, svrsishodnije je odmah usredotočiti se na *drugi val* u raspravama o teritorijalnim pravima koje direktno pitaju: što je čije? – koja grupa ima pravo na koji dio fizičkog prostora bivše Jugoslavije? Stoga ću se prvo usredotočiti na dvije najvažnije teorije teritorijalnih prava – kantijansku “državno-narodnu” i “nacionalnu” teoriju teritorijalnih prava – koje dominiraju literaturom te koje su ionako najdominantniji način opravdanja odcjepljenja u širokim narodnim masama.³

Budući da se rad fokusira na rasprave u normativnoj političkoj teoriji, povremeno ću se samo površno dotaći ustavnopravnih ili međunarodnopravnih rasprava o raspadu Jugoslavije. Neću ulaziti dublje u ove rasprave iz nekoliko razloga. Prvo, pojedini pravni argumenti sami po sebi parazitiraju na problematičnim konceptualnim pretpostavkama te se na kraju ionako svode na normativni argument. Na

² Za vodeću ideju remedijalne teorije vidjeti Allen Buchanan, *Justice, Legitimacy and Self-Determination: Moral Foundations for International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2003). Za argument u prilog nacionalne teorije vidjeti Margaret Moore, *The Ethics of Nationalism* (Oxford: Oxford University Press, 2001). Za vodeću voluntarističku teoriju vidjeti Christopher Wellman, *A Theory of Secession* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005). Za ranu, prvotnu ideju prava na odcjepljenje u normativnoj teoriji vidjeti Harry Beran, “A Liberal Theory of Secession” (1984) 32:1 *Political Studies* 21.

³ Ovo nipošto ne iscrpljuje teorijske rasprave o teritorijalnim pravima. Na primjer, Avery Kolers, *Land, Conflict and Justice: A Political Theory of Territory* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010); Margaret Moore, “Which People and Which Land? Territorial Right-Holders and Rights to Territory” (2014) 6:1 *International Theory* 121; Hillel Steiner, “May Lockean Doughnuts Have Holes? The Geometry of Territorial Jurisdiction: A Response to Nine” (2008) 56:4 *Political Studies* 949. Za najnoviji kapitalni doprinos debate vidjeti Margaret Moore, *The Political Theory of Territory* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

primjer, oni koji tvrde da "ispravno" razumijevanje federalizma implicira pravo na unilateralan izlazak iz postojeće federacije moraju objasniti legitimnost teritorija federalne jedinice koja izlazi, sve i da je njihovo razumijevanje federalizma zapravo točno. Također, oni koji tvrde da je *uti possidetis* ispravno izmješten iz konteksta dekolonizacije moraju se suočiti s pitanjem o moralnoj ekvivalenciji tog procesa s raspadom bivše Jugoslavije.⁴ Konačno, čak i oni koji izbjegavaju ući u normativnu raspravu uvodeći vrijednosti "legalizma" ili "vladavine prava", trebali bi opravdati, iz normativne perspektive, ili autoritet tijela (npr. Badinterove komisije) koje je navodno bila konačna instanca u interpretaciji normi o tome što je čije ili legitimnost autointerpretacije relevantnog ustavnog okvira za rješenje teritorijalnog konflikta (npr. Hrvatskog sabora). Svi ti pravnički argumenti kruže i kruže, otvoreno ili prikriveno izbjegavajući pojašnjavanje svojih implicitnih normativnih sudova, koji na kraju uokviruju domaće shvaćanje legitimnog i nelegitimnog, pravednog i nepravednog, svetog i skarednog. Umjesto svega toga, dakle, *in medias res*.

1. Ispraznost državno-narodne teorije teritorijalnih prava

Najbolji teorijski saveznik onima koji vjeruju da je moralno pravo na samoodređenje pripadalo narodu socijalističke republike kantijanska je teorija teritorijalnih prava koja daje pravo teritorijalnog samoodređenja narodu pravedne države. Primjena te teorije na federacije je međutim smjesta problematična zato što ona – u argumentativnim okvirima koje si je sama zadala – nije u stanju opravdati izbor između naroda cijele države (Jugoslavije) i naroda njenih komponenti (npr. Hrvatske) kao nosioca teritorijalnog prava. Kao posljedica toga pojedini su hrvatski ustavni pravници zaobišli ovaj problem tvrdnjom da navodno "ispravno" razumijevanje federalizma implicira dobrovoljnost u održavanju federalne unije.⁵ Ova tvrdnja sugerira da su federalne jedinice ostvarile svoje "izvorno" pravo jednostranog izlaska iz federacije, koje uključuje njihovo pravo da zahtijevaju poštovanje svog teritorijalnog integriteta.⁶ Premda je ovakva generalizacija sporna na nekoliko načina, neću je kritizirati u ovom članku.⁷

⁴ Za pravnu kritiku mišljenja Badinterove komisije vidjeti članak Brada Rotha u ovom broju *Političke misli*.

⁵ Na primjer, Branko Smerdel, "Primjena federalnog načela i pouke ustavne reforme 1971.", u: Branko Smerdel (ur.), *Primjena federalnog načela i pouke ustavne reforme 1971.* (Zagreb: Centar za demokraciju i pravo "Miko Tripalo", 2007), 29.

⁶ *Ibid.*

⁷ U ovom trenutku samo ukratko. Ovakvo gledište nije problematično samo normativno (kao što ću prikazati u ovom članku), nego i idejno (budući da ne postoji ništa u ideji federalizma što ga nužno čini sistemom koji je dvoslojan, ili koji se raspada samo na sastavnice prvog reda), i komparativno. Dominantno shvaćanje federalizma, za koji se zalažu hrvatski znanstvenici, funda-

Ali sve i da prihvatimo takvu interpretaciju federalizma, još uvijek bismo trebali opravdati teritorijalno pravo navodno suverene federalne jedinice, Hrvatske ili Bosne i Hercegovine, na navodno “njihovom” teritoriju. Najbolji, iako naposljetku nedovoljan kandidat za takvo opravdanje jest teorija teritorijalnog prava koju je predložila Anna Stilz. Prema Stilz, teritorijalno pravo pripada legitimnoj *državi* koja efektivno provodi sustav zakona, daje “narodu” pravo da sudjeluje u formiranju vlasti, koja nije “uzurpator” i čiji građani imaju legitiman zahtjev za nastavkom nastanjivanja teritorija takve države.⁸ Takva država posjeduje pravo na teritorijalni integritet. Prema ovim, ne veoma strogim kriterijima, Hrvatska iz 1991. godine lagano polaže test legitimnosti, bez obzira na tolerirane i ohrabrivane antisrpske šovnističke ispade njenih raznoraznih funkcionara.

Prema Stilz, tokom postojanja takve legitime države “narod” nije pravi nosilac teritorijalnog prava, već je imaginarni “štićenik” pod zaštitom države.⁹ Ali kada je tako legitimirana država “nepravедno pripojena od stranaca” ili je “raskomadana od strane domaćih pobunjeničkih snaga” (pobunjenih Srba), narod takve države (“narod Hrvatske”) postaje nositelj rezidualnog teritorijalnog prava za povrat u prijašnje teritorijalno “stanje”. Takav narod definiraju dvije karakteristike. Prvo, Stilz smatra da je takav narod uspostavio “povijest zajedničke političke suradnje dijeljenjem države” (legitimno ili drugačije) u bliskoj prošlosti, te da “posjeduje sposobnost da ponovno uspostavi i održava legitimnu državu na svojem današnjem teritoriju”.¹⁰

mentalno se oslanja na shemu (1) “raskidiva federacija” / “neraskidive jedinice”. Međutim, komparativno ustavno pravo pokazuje da su tri druge binarne podjele jednako vjerojatne u shvaćanju federalizma: (2) “neraskidiva federacija” / “neraskidive jedinice” (SAD, barem od *Texas v. White* (1868)); (3) “neraskidiva federacija” / “raskidive jedinice”, npr. multinacionalna Indija (*Kesavananda Bharati Sripadagalvaru and Ors. v. State of Kerala and Anr.* (1973) 4 SCC 225); jednonacionalna Njemačka (*Southwest State Case* (1951) 1 BVerfGE 14) i (4) “raskidiva federacija” / “raskidive jedinice” (multinacionalna Kanada (*Reference Re Secession of Quebec*)).

Znanstvenici koji žele obraniti (1) mogu to učiniti jedino u kontekstu konkretnog *jugoslavenskog shvaćanja federalizma* i jugoslavenskog ustava koji je navodno omogućavao *republikama* pravo na odcjepljenje (Smerdel, *ibid.*, 26). Problem s ovim argumentom je da neudobno pristaje liberalno demokratskim sklonostima njenih zagovornika: za jugoslavenski ustav teško se može reći da je uživao demokratski legitimitet. (Za staljinističko podrijetlo jugoslavenske varijante samoodređenja vidi članak Dejana Jovića u ovom broju.)

Jedini mogući *pravnički* izlaz iz problema odsutnosti demokratske legitimacije jugoslavenskog federalizma bio bi prebaciti argument ili na polje tekstualne interpretacije ili na polje “dubljih” pravnih principa ili na polje drugih grana prava. U sva tri slučaja postavlja se pitanje koje tijelo (i zašto) je nepristrani interpret jugoslavenskog ustava. Ali tvrdnjom da je to, na primjer, morala biti Badinterova komisija, samo se vraćamo normativnoj teoriji i otvaramo daljnja pitanja kojima ću se baviti u ostatku članka.

⁸ Anna Stilz, “Nations, States, Territory” (2011) 121 *Ethics* 572, 578.

⁹ *Ibid.*, 579.

¹⁰ *Ibid.*, 591.

Stilzino razumijevanje "naroda" koji ima rezidualno pravo na obnovu svog teritorijalnog integriteta je neodrživo. Neodrživo je čak i ako provizorno prihvatimo "sposobnost" naroda da održava legitimnu državu (koncept koji ću kritizirati u narednom dijelu) i čak ako prihvatimo idiosinkratsko razumijevanje jugoslavenskog federalizma koje vidi jugoslavensku državu samo kao političku derivaciju volje navodno suverenih republika.

Glavni razlog za odbacivanje postojanja takvog teritorijalnog naroda jest nemogućnost povezivanja činova "političke suradnje" i "dijeljenja" (*sharing*) s pojedinom političkom zajednicom. Za Stilz, manifestacije postulirane političke suradnje iznenađujuće su slabe: suradnja se predominantno pojavljuje kroz "pokoravanje zakonima" i "plaćanje poreza".¹¹ Međutim, ako "suradnju" shvatimo kao puku suglasnost, sama ideja naroda u njenoj teoriji bi bila nepotrebna. Bilo bi dovoljno reći da pravi politički *režimi* posjeduju pravo ponovne uspostave teritorijalnog *status quo ante*. S druge strane, mogli bismo ustvrditi da suradnja podrazumijeva *stvarnu* namjeru – uključujući ne samo svrsishodne aktivnosti (kao da zatvorenici na primjer ne "suraduju" s čuvarima) nego i svrsishodno djelovanje učinjeno iz uvjerenja da će individualni činovi suradnje doprinijeti vrijednom zajedničkom cilju. Zanimljivo je međutim da je "plaćanje poreza" istaknuto kao takvo djelovanje. U mnogim državama svijeta mnogi građani ne samo da ne plaćaju porez i uključuju se u razne oblike utaje poreza već su i revoltirani pretpostavkom da je njihovo plaćanje poreza manifestacija legitimnog izvršavanja državne vlasti. Na sličan način je problematično i "pokoravanje zakonima". Neki se ljudi pokoravaju nepromišljeno, drugi se pokoravaju jer vjeruju da nepoštivanje zakona vodi anarhiji ili da bi neposlušnošću postali loš primjer drugima, potičući ih da se "švercaju" u njihovom odnosu prema javnim dobrima. Sve ovo sugerira da tako mršav iskaz političke (i pravne) suradnje može biti prostorno oblikovan na razne načine: u federativnoj ili unitarnoj Jugoslaviji, u nezavisnoj Hrvatskoj unutar administrativnih granica ili u Hrvatskoj s modificiranim granicama. Poštivanje zakona i plaćanje poreza kritički se oslanjaju na postojanje omeđenog prostora, ali većinom ostaju agnostički nastrojeni spram njegovog oblika.¹² S konceptualne točke gledišta, dakle, raznovrsnost stavova o "suradnji" mora potkopati ideju o političkom jedinstvu takvog postuliranog teritorijalnog naroda.

Dalje u ovom članku dopustit ću si da vrlo kratko spekuliram o funkcionalnoj ulozi historiografije u praksi normativnog opravdanja, ali u ovom trenutku želim sa-

¹¹ *Ibid.*, 592.

¹² S druge strane, vidjeti Jeremy Waldron, "Two conceptions of self-determination", u: Samantha Besson i John Tasioulas (ur.), *The Philosophy of International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 397, 410, za kantijansku tvrdnju da će blizina i intenzitet društvene interakcije "biti neizbježno jedno uz drugo", izazvati dužnost za ulazak u "građansku državu". Prema toj liniji samoodređenje bi opravdalo održavanje pravedne države, ali ne i odvajanje od nje.

mo ukazati na lijepu ironiju do koje dolazimo ako uzmemo ideju političke suradnje zdravo za gotovo. Činovi političke suradnje – razumljivi kao takvi između “suradnika” samih – najčešći su i najintenzivniji upravo kada politički mobilizirana grupa *djeluje antagonistički* prema trenutnom ustavnom poretku, bilo u federativnoj Jugoslaviji bilo u nezavisnoj Hrvatskoj. Organiziranje referenduma, vrbovanje političke potpore, držanje čuvara na cestama – a ako hoćete i balvan-revolucija – mnogo su uvjerljiviji primjeri svjesne političke suradnje nego praksa nerazmišljajućeg pokoravanja pravnom poretku od strane političke manjine unutar država kojima te manjine ne žele pripadati, bili to Hrvati u Jugoslaviji ili Srbi u Hrvatskoj.

Stilz, treba to naglasiti, daje važan argument koji bi podržao obnovu teritorijalnog *status quo ante*, ali taj argument nema ništa s pretpostavkom postojanja legitimnog narodnog “rezidualnog teritorijalnog prava” da obnovi državni teritorijalni integritet. Nakon rasprave o alternativama ne-državnih obrazaca političke suradnje, ona priznaje da se “autoritativne pravne institucije teško uspostavljaju, pa zbog toga što pravednost ovisi o njima, politička tradicija grupe ima značajnu vrijednost”.¹³ Stilz ima pravo kad tvrdi da problem kompliciranosti promjene jednog obrasca teritorijalne suradnje, iz jedne države u drugu, ne bi trebalo tek tako odbaciti. Ali ta politička tradicija (ako je ikada postojala) instrumentalne je vrijednosti i iz nje slijedi samo to da rizici političke reorganizacije trebaju biti priznati i minimizirani u odluci, kakva god ona bila, o predloženoj radikalnoj teritorijalnoj rekonfiguraciji. U krajnjoj liniji, umjesto moralnog ili konceptualnog, njen najjači argument teoretski je skroman i bazira se na jednostavnom idealu političkog opreza.

Na ovom mjestu bilo bi prikladno zastati i nakratko se pozabaviti mogućom komplikacijom Stilzinog argumenta. Netko bi mogao pokušati opravdati pravo naroda jugoslavenskih socijalističkih republika na samostalnost čineći kriterij legitimnosti države (primarnog nosioca teritorijalnog prava) strožim. Hrvatska bi tako u svojim “avnojskim” granicama imala pravo na teritorijalni integritet, ne zato što je (da to pretpostavimo) ispunjavala minimum političke pravednosti, nego zato što je bila *komparativno* pravednija od kasne socijalističke Jugoslavije pod sve većim Miloševićevim utjecajem, ili od Republike Srpske Krajine nakon što se efektivno odcijepila od Hrvatske.¹⁴ Prema revidiranoj verziji Stilzine teorije, legitimnost teritorijalnih aspiracija bila bi djelomično uvjetovana pravednošću *cjelokupnog* ustavnog uređenja i kvalitetom političkog života u njemu *u usporedbi s* postojećim i mogućim alternativama.

¹³ Stilz, *supra* bilj. 8, 594.

¹⁴ Za sličan argument vidjeti Phillip Roeder, “When is Secession Emancipatory?” (2013) 12:4 *Ethnopolitics* 402, 403. Roederovi “usporedni demokratski standardni izgledi” zahtijevaju da pitamo “je li za secesionističko stanovništvo (i stanovništvo u ostatku države) vjerojatnije da će živjeti u demokraciji ako ima vlastitu suverenu državu nego ako ostane dio trenutne države”.

Takvo revidiranje Stilzine teorije preoblikovalo bi naš pristup prosuđivanju sukobljenih teritorijalnih zahtjeva, ali bi zauzvrat stvorilo interesantan izazov svima onima koji tvrde da je konkretan hrvatski zahtjev za nezavisnošću bio legitiman *sam po sebi*. Iz revizije Stilzine teorije slijedilo bi da legitimnost projekta hrvatske samostalnosti u avnojskim granicama nije intrinzična, nego relacijska – konstitutivno zavisna od ponašanja protivnika, srpske političke elite. Iz ovoga slijedi da je Miloševićev nerazmjerni i nelegitiman politički utjecaj na saveznoj razini bio nužan uvjet za legitimaciju hrvatske samostalnosti. Međutim, ta logika ima i svoje naslijeđe: iz nje također slijedi da Srpska Krajina – kao teritorijalni entitet koji je imao aspiracije ka samostalnosti (ili pridruženju Srbiji) – nije nužno bila nelegitimna otpočeta, ali da se delegitimizirala sama, egzistirajući kao komparativno opresivniji politički poredak nego onaj na teritoriju kontroliranom od strane Zagreba od 1991. do 1995. godine.¹⁵

2. Nacionalna teorija teritorijalnih prava: palimpsest, mramorni kolač i zagonetka "održivosti"

Nacionalne teorije teritorijalnih prava glavni su teorijski suparnik idejama koje shvaćaju samoodređenje kao pravo što pripada teritorijalno definiranom narodu koji ima pravo stvaranja neovisne države unutar postojećih granica. Uvođenje nacionalne teorije je važno ne samo zbog toga što je ona druga najvažnija teorija teritorijalnih prava u normativnoj političkoj teoriji. Nju je posebice važno prodiskutirati u hrvatskom kontekstu zbog strateški korisnog, ali kronično dvoličnog načina na koji se opravdana hrvatska samostalnost – klackajući se između državno-narodnog i nacionalnog opravdanja. "Hrvati", "hrvatski narod" i "narod Hrvatske" nisu jedan te isti politički subjekt, ali se koriste istovremeno i naizmjenično kako bi se opravdala samostalnost Hrvatske u konkretnim granicama i unutar njih hrvatska nacionalistička hegemonija.

Veliki dio *početne* uvjerljivosti nacionalne teorije teritorijalnih prava ovisit će međutim o implicitnim mentalnim slikama teritorijalnog sukoba. Prema Davidu Milleru, njezinom vodećem zagovorniku, nacionalno pravo nacije na teritorij generirano je slijedom činova kojima nacija materijalno poboljšava zemlju ili joj pripisuje simboličko značenje. Gradnjom katedrala i samostana, opjevavanjem lokaliteta što nose duhovnu i političku vrijednost za samorazumijevanje nacije, kolektivno i tokom vremena, time što članovi zajednice čiste zemlju, grade brane, mostove, sustave za navodnjavanje, oni stječu teritorijalno pravo nad tako transformiranom zemljom. Simbolički i materijalni činovi su ono što daje "moralnu snagu" argu-

¹⁵ Za empirijsku analizu neuspjeha izgradnje države u Srpskoj Krajini vidjeti Pal Kolstø i Davor Pauković, "The Short and Brutish Life of Republika Srpska Krajina: Failure of a De Facto State" (2013) 13:4 *Ethnopolitics* 309.

mentu koji daje suverenitet (etničkoj) naciji te određuje prostorni oblik njenog teritorija.¹⁶

2.1. Nacionalni teritorij kao palimpsest

Čak i ako zanemarimo pitanje povijesnog kontinuiteta između stanovništva i njegovih političkih zajednica čiji je osjećaj nacionalnosti oštro oscilirao tokom stoljeća, ozbiljniji izazov Millerovoj koncepciji dotiče se povijesno kompleksne prirode ekonomske suradnje koja vodi materijalnom poboljšanju zemlje. Dok Millerova tvrdnja može biti shvaćena kao politički dosljedna u kontekstu Engleske, u mnogo težim slučajevima Srednje i Istočne Evrope nisu samo članovi nacije sami, pa čak ni dominantno, ti koji su materijalno poboljšali zemlju i pridonijeli njenom kulturnom izgledu. Na primjer, na teritoriju današnje Hrvatske vojna služba lokalnog pravoslavnog stanovništva nije samo dodala novi “sloj” materijalnim poboljšanjima (zajedno s habsburškim vojnim “ulaganjima”), nego je (zajedno s lokalnim katolicima) pridonijela obrani Hrvatske od Otomanskog Carstva i implicitno materijalnim poboljšanjima drugdje u Habsburškom Carstvu.

U takvim kontekstima teritorijalno pravo izgleda više kao palimpsest nego kao jasan otisak za precizno prostorno razgraničenje: srednjovjekovna hrvatska “ulaganja” slijede niz uzastopnih austrijskih, venecijanskih, srpskih, hrvatskih i vlaških “ulaganja” nad istom zemljom. Samo iz ovog argumenta ništa izravno ne slijedi o teritorijalnom suverenitetu. U svojim kasnijim radovima Miller savjetuje podjelu vlasti (*power-sharing*) nad “diskutabilnom zemljom”, ali taj njegov zaključak ostaje neadekvatan ako je glavno pitanje kako konkretno raspodijeliti teritorijalni suverenitet nad zemljom koja je predmet sukoba.¹⁷ Sa stanovišta nacionalne teorije, na primjer, ostaje nejasno je li Srpska Krajina trebala imati pravo teritorijalnog suvereniteta vrednujući i poštujući hrvatsku ostavštinu i ulaganja ili obrnuto.

Simbolički doprinos zemlji – druga sastavnica koja ovoj ideji nudi moralnu snagu – jednako je problematična u obje njegove varijante: kao pravo na “izvorno posjedovanu zemlju” i kao pravo na takozvani “formativni teritorij”. Po Chaimu Gansu, ideja “prve okupacije” može biti korisna samo u određivanju *približne* lokacije teritorijalnog suvereniteta. Čak i po Gansu, ništa konkretno ne slijedi iz prihvaćanja argumenta “prve okupacije”: posljednje “područje suverenosti može vjerojatno biti određeno veličinom skupine, životnim stilom i drugim faktorima”.¹⁸

¹⁶ David Miller, *National Responsibility and Global Justice* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2007), 217.

¹⁷ David Miller, “Debatable Lands” (2014) 6:1 *International Theory* 104.

¹⁸ Chaim Gans, *The Limits of Nationalism* (Cambridge, Cambridge University Press, 2003), 103.

Premda je većina liberala sumnjičava prema konceptu teritorijalnih prava, liberalni nacionalisti prihvaćaju teritorijalno pravo nacije na "formativnim teritorijima" temeljnim za određenje teritorijalnog suvereniteta nacije. Ono što ih međutim opravdava nije neki objektivni ideal, nego prije svega intenzivna emocionalna korist koju član nacije osjeća, znajući da je zemlja gdje je nacija "formirana" pod "njenim" teritorijalnim suverenitetom. Zapravo, to je postojanje "intenzivnih individualnih interesa" od strane članova nacije.¹⁹ Premda bi postojanje takvih teritorija, prema Meisels, bilo objektivno provjerljivo putem "historiografske istrage", ono što čini "argumentativni rad" u ovoj teoriji pretpostavljena je emocionalna korist: "ne biti u stanju žudnje"²⁰ ili "patiti zbog lišenosti kao ishoda [historijske] nepravde".²¹

Čak i ako privremeno prihvatimo vrijednost argumenta formativnih teritorija, iz toga po sebi ne slijedi ništa o veličini i obliku takvog formativnog teritorija. Ako zamislimo ovaj formativni teritorij kao poprilično veliku površinu, recimo cjelinu Krajine za Hrvate (npr. zbog krunidbe kralja Zvonimira) ili cjelinu Kosova za Srbe (zbog početaka srednjovjekovne državnosti) takva bi zemlja neizbježno uključivala većinske grupe u ovim jedinicama koje ne bi htjele pripadati dominantno hrvatskom ili srpskom teritoriju. U ovom slučaju pristalice pristupa formativnih teritorija trebale bi ponuditi i dodatni argument: da žudnja jednih nadilazi žudnju drugih zato što su osjećaji druge grupe historijski neautentični ili rezultat neiskrenosti, ili su objektivno slabijeg intenziteta.

Barem za liberalne nacionaliste, koji teže opravdati konkretnu nacionalnu teritorijalnu aspiraciju, tako nešto – ocrnjivati ili ismijavati nečiju političku emocionalnu povezanost s konkretnim prostorom – trebalo bi biti problematično sa stanovišta njihovog liberalnog senzibiliteta, ali također upućuje i na razloge relativne disciplinarnе hegemonije historiografije (često "practicirane" iz hobija i od strane običnog čovjeka) u raspravama o raspadu Jugoslavije. Pošto subjektivni osjećaji (u krajnjoj liniji, kao što smo to vidjeli kod Meisels) opravdavaju kontrolu nad teritorijem, navodno "objektivna" povijesna provjerljivost služi za procjenu njihove ispravnosti. Direktno ili indirektno, doprinoseći percepcijama o "kolijevkama" i "svetim tlima", povjesničari nacije ne pridonose samo žestini nacionalističkih strasti, već sudjeluju i u izgradnji prešutnog moralnog argumenta: da je povezanost druge skupine s teritorijem slaba ili nije prava, znali to "zavedeni" nacionalni neprijatelji ili ne. Konačno, takva "historiografska istraga" nije zainteresirana za istraživanje postoji li kakav zajednički, konstruktivan nazivnik između suparničkih teritorijalnih potraživanja.

¹⁹ Tamar Meisels, *Territorial Rights* (Springer, 2005), 35.

²⁰ *Ibid.*, 40.

²¹ *Ibid.*, 67.

2.2. Nacionalni teritorij: od mramornog kolača do kifle (kao problema relacijske održivosti)

Jedan od načina da se pokuša oživiti praktična važnost nacionalne teorije teritorijalnih prava bio bi da se bude što precizniji o objektu ovog prava – specifičnom, i u tom slučaju vjerojatno relativno malom komadu zemlje koji je bio materijalno poboljšavan ili simbolično označen. U ovom slučaju, Hrvati i Srbi ne bi imali pravo na cjelokupnost spornog teritorija, nego na suverenitet nad jasno definiranim područjima. Za Hrvate, na primjer, ona bi, recimo, uključila Kninsko polje (gdje je ubijen kralj Zvonimir), općinu Biskupija i tako dalje. U tom smislu Srbi bi, recimo, imali teritorijalno pravo nad manastirom Krka. U slučaju Kosova srpski formativni teritorij ne bi bilo Kosovo u svojoj cijelosti, nego “Kosovo” kao skupina relevantnih područja za izgradnju nacije: Kosovo polje, Pečka patrijaršija, zajedno s drugim važnim manastirima.

Primjeri kao takvi nisu bitni za našu diskusiju, ali koristim ove lokalitete kako bih ilustrirao trajni praktični problem s ovom “poboljšanom” verzijom nacionalnih teritorijalnih prava. Ona niti u ovoj verziji ne doprinosi željenom ishodu, “jasno definiranom”, prostorno *integralnom* teritoriju.²² Naprotiv, ono što bi nastalo iz njene “primjene” bilo bi mramorni kolač – skupina različitih, često diskontinuiranih područja.

Ovaj problem može biti zanemaren samo u onim područjima gdje ili nema teritorijalnog konflikta ili miješanog stanovništva. U takvim slučajevima mogli bismo ustvrditi da je skupina malih teritorija samo “prvi nacrt” konačne, prostorno jedinstvene teritorijalne jurisdikcije koja se pojavljuje samo nakon što primijenimo imperativ održivosti na takav prvi nacrt. Zahtjev održivosti služio bi kao *ljepilo* koje povezuje razne diskontinuirane nacionalne teritorije. Nažalost, takva pretpostavka je neodrživa u kontekstu teritorijalnog konflikta u miješanim sredinama, gdje prostorno-demografska distribucija nacija otežava odluku o tome koje je teritorijalno ustavno uređenje “održivo”. Zapravo, održivost je ključna, nedovoljno teoretizirana komponenta u debati o nacionalnim teritorijalnim pravima. S jedne strane, zasigurno postoje okolnosti u kojima je održivost samostalne države *objektivno* upitna; mogu postojati skupine koje su toliko brojčano male ili široko raseljene i koje nemaju efikasna sredstva komunikacije i koordinacije, te im objektivno nedostaju administrativni kapaciteti potrebni za održavanje samostalne države.

U kontekstu raspada Jugoslavije o održivosti njenih nasljednica nikad se nije pošteno i otvoreno raspravljalo, iako je vjerojatno da je anksioznost o održivosti odigrala važnu ulogu u odbacivanju svake rasprave o preoblikovanju granica nezavisne Hrvatske. Taj strah, a ne samo želja za teritorijalnom ekspanzijom u Bosni i

²² Miller, *supra* 17, 214.

Hercegovini stajao je vjerojatno iza sveprisutnih meditacija o hrvatskoj teritorijalnoj *kifli* početkom 1990-ih. U kontekstu rasprava o održivosti moglo se tako legitimno tvrditi da bi prihvaćanje odcjepljenja Krajine rezultiralo prepolovljavanjem Hrvatske, onemogućujući joj da djeluje kao nezavisna država, jer bi glavna veza između Zagreba i Splita, na primjer, morala prelaziti preko srpskog/jugoslavenskog teritorija.

Premda je održivost ponekad stvar isključivo objektivnih faktora, ona u najvećem broju slučajeva ima i relacijsku komponentu. Kada procjenjujemo ono što je "održivo", mi implicitno ili eksplicitno *uračunavamo našu procjenu o karakteru dugotrajnijeg stava političkog okruženja (i najbližeg i onog šireg) prema predloženoj teritorijalnoj jedinici*. Ono što potkopava sposobnost za "život" teritorijalne jedinice nisu nužno njezine vijugave granice (Kirgistan) ili njezina veličina (San Marino) ili pak činjenica da je dio njezina teritorija prošaran enklavama – već opstrukcionizam, šikaniranje i neprijateljstvo političkog okruženja i, na kraju krajeva, odsutnost ili prisutnost volje moćnih država da za takav, kompleksniji teritorijalni aranžman garantiraju.

Ako se sud o održivosti dobrim dijelom zasniva na takvom relacijskom sudu, onda se moramo zapitati ima li političko okruženje početne jedinice obavezu da pridonese održivosti? Ako je odgovor "ne", neprijateljsko ponašanje političkog okruženja moralo bi dovesti do promjene u našem shvaćanju konkretnog *sadržaja* teritorijalnog prava, sve i da smo uvjereni da je nacionalna teorija, kao takva, ispravna. Ako cjelina teritorijalnog prava nacije doprinosi vijugavosti granica ili "izbušenom" teritoriju koji bi onemogućavali samostalnost države bez trenutne pomoći političkog okruženja, bi li možda takva nacija trebala napustiti projekt da se uspostavi kao samostalna država? Ironično, ova bi se primjedba primijenila jednako na Hrvatsku i Republiku Srpsku. S druge strane, ako odbacimo prijedlog da političko okruženje nema dužnost asistirati u stvaranju nove države, odgovor "da" bi otvorio pitanje "objekta" tako pretpostavljene dužnosti suradnje. Legitiman stupanj konstruktivnog angažiranja nužno će varirati ovisno o tome što se zapravo traži: država je pod manjom dužnošću da učini održivom novu malu samostalnu državu koja čini rupu u sredini njezina teritorija, nego da se angažira u stvaranju slično postavljene nove federalne jedinice koja ne potkopava vlastitu održivost. Ovo znači da zahtjev za priznavanjem teritorijalnog prava zapravo nikad nije samo zahtjev za teritorijem kao takvim. Implicitno, on mora biti "paket" aranžman koji povezuje konkretne teritorijalne zahtjeve i prijedlog kako regulirati političke odnose s ostatkom države. Sadržaj tog "paketa" štetniji za trenutno razumijevanje teritorijalnih prava nacije bi, u svim slučajevima gdje je suradnja ostatka države potrebna, ovisio o sudu o tome što je održivo, ne samo za tražitelja prava samog nego i za državu adresata tog zahtjeva. Drugim riječima, dok nacionalna teorija teritorijalnih prava

tvrdi da izvodi svoj sadržaj iz simboličnog i materijalnog ulaganja u zemlju, i dobar dio njenog *normativnog* sadržaja ovisi o stvarnoj procjeni održivosti unutar jednog šireg konteksta.²³

2.3. 'Ko je (stvarni) gazda? Performativna kontradikcija i imperativ metamorfoze

Nemogućnost opravdanja jedinstvenih teritorija i relacijski karakter održivosti i dalje potkopavaju nade da vokabular teritorijalnih prava nacije može biti produktivno korišten kada je to najpotrebnije: opravdati jasno nacrtane granice nove države. Drugi važan konceptualni problem svojstven vokabularu nacionalnih teritorijalnih prava je taj da njihov nositelj – predpolitička (etnička) nacija – magično nestaje baš u trenutku kad joj se ostvare političke želje, preobražujući se u tom momentu u nosioca autoriteta u novostvorenoj političkoj zajednici: teritorijalni narod. Konceptualni problemi za nacionalnu teoriju teritorijalnih prava leže u činjenici da se moderne liberalne demokratske države oslanjaju na *teritorijalni* narod koji uključuje sve građane “ulovljene” pod istim ustavnim poretom, umjesto transgeneracijske predpolitičke nacije. Kao rezultat toga, tražitelj nacionalnih teritorijalnih prava – predpolitički etnički narod i primatelj teritorijalnog prava, trajni građanski narod – dva su *kvalitativno* različita subjekta.

Logika koja stoji iza ove transformacije je jednostavna, politički važna, ali, nažalost, pod-teoretizirana. Ključ za njeno razumijevanje je jednostavan uvid da su

²³ Ovaj argument se dodatno komplicira ulogom i stavovima stranih sila koje ne žele preuzeti političku odgovornost za svoju diskrecionu ustavotvornu i državotvornu intervenciju. Kada ju ne skrivaju pravnim argumentima, one posežu za imaginarijem ustavne teorije. Tako je nezavisnost Kosova legitimizirana pozivanjem na konstrukt “*pouvoir constituant*” naroda Kosova u nekakvom apstraktnom “multilateralnom kontekstu”, a ne na odlučujuću konkretnu volju konkretnih velikih sila u konstrukciji tog subjekta. V. *Usmena izjava pravnog savjetnika Vlade Savezne Republike Njemačke tokom rasprave u postupku savjetodavnog mišljenja o usklađenosti jednostrane deklaracije o nezavisnosti Kosova s međunarodnim pravom*, 4. prosinca 2009., CR 2009/26. Čak i kada otvoreno opravdava vanjsku intervenciju, mutirani neoliberalni intervencionizam sve se češće oslanja na jezik “izdržljivosti” odnosno “otpornosti” (*resilience*) na način da se zabašure njihove centralne političke preferencije. Nije trebalo dugo da se topos otpornosti raskrinka kao ideološki manevar protagonista i apologeta vanjske intervencije. Vidjeti: David Chandler, “International Statebuilding and the Ideology of Resilience” (2013) 33:4 *Politics* 276. Chandler s pravom primjećuje da “svakodnevna društvena praksa, pod imenom izdržljivosti, postaje žarišna točka međunarodne intervencije te se legitimizira na osnovi relacijskog shvaćanja [društveno] ukorijenjene individue... [Ta slika] je problematična zato što ostaje potpuno unutar sfere površnih pojavnosti i ideološki briše strukturalna ograničenja i odnose moći iz te slike. [Otpornost] igra ulogu apologije za granice međunarodne intervencije, ideološki reificirajući granice [političke] transformacije kao interne proizvode društava nad kojima se vrši intervencija” (284). Problem, dakle, nije činjenica relacijske održivosti, nego korištenje ideologije održivosti da se zamaskira konstitutivni odnos između centralnih političkih preferenci velikih sila i onoga što su one definirale održivošću, te da se njihov sud o tome učini nedostupnim osporavanju.

teritorijalne političke zajednice *neizbježno* pod- i pre-inkluzivne. Bez obzira na koji način mi odredimo granice, uvijek će se naći nevoljne manjine "zarobljene" unutar njih – Srbi u Hrvatskoj ili Hrvati u Srbiji – i manjine voljne da budu uključene u novu političku zajednicu, ali koje su iz nje isključene (bosanski Hrvati u odnosu prema Hrvatskoj, ili Albanci u Preševskoj dolini u odnosu na Kosovo). Ta činjenica mora biti pomirena s moralno-političkim imperativom suvremene liberalno-demokratske ustavnosti: bez obzira kako odredimo granice, i pripadnici nacionalne većine u danom teritoriju (početni tražitelji teritorijalnih prava) i pripadnici nacionalnih manjina moraju biti uključeni u novu zajednicu pod jednakim uvjetima.

Ili da to pojednostavimo kroz formulu:

neizbježna pre-inkluzivnost u procesu formacije teritorija + moralni imperativ da se imaginarno dočara jednak građanski politički dignitet svih unutar istog teritorija = kvalitativna promjena u kolektivnom političkom subjektivitetu prije i poslije stvaranje nove države.

Požurujem dodati da iako nacionalni pristup teritorijalnim pravima nije sposoban riješiti taj problem teorijski, u praksi ne nedostaje retoričkih pokušaja da se pomire tenzije između nacionalnih teritorijalnih prava i jednakog dostojanstva između građana i grupa. Hrvatski ustav nije jedini koji rješava taj problem započinjanjem preambule s koncepcijom kolektivnog političkog subjekta, a završava ga s drugom, pritom ga i dalje modificirajući u normativnom tekstu samog Ustava. Preambula počinje s "povijesnim pravom hrvatske nacije na punu suverenost",²⁴ što biva potvrđeno u nizu relevantnih povijesnih epizoda koje služe kao odskočna daska tvrdnji "o neotuđivom, nedjeljivom, neprenosivom i nepotrošivom pravu hrvatske nacije na samoodređenje i državni suverenitet, uključujući nepovredivo pravo na odcjepljenje".

Ali kako se približavamo kraju preambule, događa se nešto zanimljivo. Hrvatska (etnička) nacija koja ima "neotuđivo pravo na državni suverenitet" zapravo ga ne koristi stvaranjem neovisne hrvatske države. Ne, Hrvatska je odjednom impersonalno "ovim putem uspostavljena" kao država u kojoj je hrvatsko nacionalno pravo na državni suverenitet *razrijeđeno* shvaćanjem Hrvatske kao "nacionaln[e] držav[e] hrvatskog naroda i članova njezinih nacionalnih manjina". Odstupajući od famoznog američkog "We, the People", pisac preambule poželio je i jare i pare: pomiriti etnonacionalnu hegemoniju većinske nacije s idejom građanske i nacionalne ravnopravnosti. Međutim, iščezavajući akt hrvatske nacije još nije dovršen i zbog toga moramo još malo čitati dalje. U članku 2 na kraju doznajemo da je nositelj suverenosti "Hrvatska" sama, dok u članku 1 vidimo da "vlast" pripada narodu kao "za-

²⁴ "Povijesni temelji", *Ustav Republike Hrvatske*, Hrvatski Sabor, <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2406> [pristupljeno 22. kolovoza 2014.].

jednici slobodnih i jednakih državljana”. Hrvatska nacija i njezino samoodređenje preinačile su same sebe u (inače u postkomunizmu ismijavani i omraženi konstrukt) “narod Hrvatske” koji ima suverenu vlast. Ovakva metamorfoza, nimalo jedinstvena za hrvatski ustavni poredak, predstavlja retoričku formulu koja omogućava nacionalizmu i liberalnoj demokraciji da konzumiraju svoj politički brak.²⁵

Ali ona također pomaže prikriti, barem za liberale i umjerene nacionaliste neukusan, ali neizbježan politički zaključak: naime, da postoje istinski “vlasnici” nacionalnog teritorija – predpolitička nacija (nositelj teritorijalnog prava) – čiji *duh* ili, ako hoćemo, *tragovi* u preambuli ustava nastavljaju podsjećati svakoga da postoji skrivena većina “stanodavaca” i eksplicitna manjina “stanara” čija su manjinska prava inferiorna, izvedena i opoziva. Posljedično, osim svoje nesposobnosti da riješi kompleksne teritorijalne sukobe, nacionalna teorija teritorijalnih prava izvor je svakodnevnih javnih poniženja u jednonacionalnim državama koje imaju značajne nacionalne manjine (a tu Hrvatska u Srednjoj Evropi nije baš nikakav izuzetak), pozivajući ih na dnevni red zbog nedovoljne manifestacije lojalnosti – ili, što je još degutantnije, ljubavi – prema nacionalističkoj hegemoniji političke većine.²⁶

3. Princip “nadogradnje”: slaba normativna opravdanost administrativnih granica (iz perspektive međunarodnog prava)

Treća ideja teritorijalnih prava nalazi se između nacionalne i državno-narodne ideje, pritom se ne oslanjajući ni na predpolitičku “naciju” i njezina teritorijalna prava ni na pravo teritorijalno definiranog naroda jedne pravedne države. Razvijajući svoj argument u raspravi s recentnim debatama u međunarodnom pravu, Jure Vidmar je nedavno predložio da “povijesni pedigree” “čvrsto uspostavljenih samoodređujućih jedinica” djeluje kao odlučujući činilac u razlikovanju između legitimnih i nelegitimnih teritorijalnih aspiracija.²⁷ Po njemu, postojanje teritorijalne jedinice s “povijesnim pedigreeom” opravdava *nadogradnju* njenog političkog statusa – od federalne jedinice do nezavisne države – u određenim političkim i pravnim okol-

²⁵ Sličan je i aktualni Ustav Srbije. Usvojen je od strane “građana Srbije” i njegova preambula ne uvodi pravo etničkih Srba na samoodređenje, ali eksplicitno postavlja “jednakost svih građana i etničkih zajednica”. Međutim, “položenje” od “državne tradicije srpskog naroda” opet izvire u normativnom dijelu ustava kada se ‘vlasništvo’ nad Srbijom daje janusovskom političkom subjektu “srpskog naroda i svih građana” (članak 1). Ustav Republike Srbije, http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav_odredbe.php?id=217 [pristupljeno 21. kolovoza 2014.].

²⁶ “Sramotan istup ministra Matića: ‘Srbi u Vukovaru nisu lojalni Hrvatskoj’” <http://www.jutarnji.hr/komentar-jutarnjeg-sramotan-istup-ministra-matica--srbi-u-vukovaru-nisu-lojalni-hrvatskoj-/1137659/>.

²⁷ Jure Vidmar, *Democratic Statehood in International Law: The Emergence of New States in Post-Cold War Practice* (Portland: Hart Publishing, 2013), 226.

nostima. Premda Vidmar ispravno odbacuje primjenu *uti possidetis* načela u bivšoj Jugoslaviji, argument povijesnog pedigreea je jednako neuspješan u opravdavanju težnji ka teritorijalnom integritetu jugoslavenskih republika u trenutku stjecanja nezavisnosti.²⁸

Očigledna poteškoća s njegovom idejom leži u proizvoljnom odabiru povijesnih perioda ili relevantnih konstitutivnih epizoda koje potkrepljuju tvrdnje povijesnog pedigreea pojedinačne jedinice. U dokazivanju legitimnosti nadogradnje Vidmar obično govori o 19. i 20. stoljeću političke povijesti "ovih prostora" kako bi dokazao da teritorijalno formiranje jugoslavenskih republika u oblike u kojima su postigli svoju neovisnost nije bilo rezultat komunističkog krojenja teritorija nakon Drugog svjetskog rata, već je zapravo bilo duboko ukorijenjeno u političkoj povijesti regije. Čak i ako zanemarimo (vjerojatno neizbježnu) selektivnost istaknutih povijesnih razdoblja, izvlačenje različitih zaključaka iz istog povijesnog razdoblja mnogo je problematičnije. U slučaju Bosne i Hercegovine, na primjer, Vidmar tretira njezino autonomno postojanje u austro-ugarskom carstvu i kasnije u komunističkoj Jugoslaviji kao izraz povijesnog pedigreea njezine autonomije. Unutar te sheme činjenica da Bosna i Hercegovina kao autonomna jedinica nije postojala tokom Kraljevine Jugoslavije (1918.-1941.) nije značajna.

Procjena što je povijesno relevantno izokrenuta je naopačke u slučaju Slovenije. Dok Vidmar piše "da su teritoriji naseljeni Hrvatima i Slovencima... bili dio Habsburške Monarhije",²⁹ on izostavlja da "Slovenija" naprosto nije postojala kao posebna jedinica. Upravo suprotno, jedinice s povijesnim pedigreeom bile su stoljećima stare administrativne jedinice kao što su Južna Koruška, Donja Štajerska, grofovije Gorica i Gradiška i tako dalje. Samo su u Kraljevini Jugoslaviji slovenske zemlje bile administrativno ujedinjene u entitetu "Dravska banovina" – činjenica koju Vidmar ističe afirmativno, kao izraz slovenskog autonomnog pedigreea. To je interesantno: ustavno uređenje Kraljevine Jugoslavije izostavljeno je kao nebitno u slučaju Bosne i Hercegovine, a predstavljeno kao bitno u slučaju Slovenije. Na isti način autonomno postojanje Bosne i Hercegovine u austro-ugarskom carstvu je relevantno za prikazivanje povijesnog pedigreea, dok izostanak takve autonomije za slovenske zemlje nekako nije.

Iako sve to potkopava snagu argumenta "povijesnog pedigreea", možda on još može biti spašen ispitivanjem temeljnih vrijednosti kojima služi. Na primjer, mogli bismo se zapitati je li "povijesni pedigree" *konceptualna skraćunica – nedokazivi dokaz* – kojom se sumira višegeneracijska, dosljedna politička privrženost jednom

²⁸ Treba naglasiti da čak ni Vidmar ne smatra da su jugoslavenske republike imale originarno pravo na samoodređenje, koje bi uključivalo pravo na odcjepljenje.

²⁹ *Ibid.*

konkretnom *nacionalnom* političkom projektu? Takva logika, čini se, leži ispod enumeracije različitih događaja u preambuli hrvatskog Ustava u kojima je “hrvatska nacija pokazala svoju odlučnost i spremnost za uspostavljanje i održavanje Republike Hrvatske kao neovisne ili autonomne, suverene i demokratske države”.³⁰ Međutim, ako je pedigree historijske autonomije nedokazivi dokaz dugotrajnog nacionalizma, on će kao takav biti i prokazan. Ako se pedigree u krajnjoj liniji temelji na *nacionalnom* samoodređenju, sva ona pitanja o kojima smo raspravljali, i kritizirali, u prethodnom odjeljku pokucat će nam opet na stražnja vrata.

Ali možda povijesni pedigree ima veze ne samo s pedigreeom dugotrajne unutrašnje (nacionalne) potpore ideji autonomije i nezavisnosti nego i s njegovom “snagom” koja je *prisilila* vanjske sile ili imperijalne gospodare da tu autonomiju uzastopno prepoznaju, u jednom ili drugom obliku. Dokazi hrvatskog političkog subjektiviteta nabrojani u hrvatskom Ustavu postoje ne samo kao iskazi nekakve apstraktne “odlučnosti i spremnosti”, nego i kao dokazi *prihvaćene* “odlučnosti i spremnosti” od onog tko ih je smatrao važnim. Naravno, ovo gledište implicitno prikazuje vanjsko priznanje kao kapitulaciju pred snagom vruće želje za samostalnošću, a ne kao strateški i jedan od više mogućih odgovora na jednako moguću kontingentnu želju za nečim možda mnogo manjim od samostalnosti.

To nas međutim dovodi do pitanja moralnog statusa historijske intervencije velikih sila koje su tu i tamo ne samo prihvaćale domaću “odlučnost” nego i odlučno *određivale* karakter i fizički oblik takve autonomije. Na primjer, činjenica da je današnja, *trokutasta* Bosna i Hercegovina “samoodređena jedinica”, određena je ne nekim magičnim pedigreeom, nego konkretnom konstelacijom *volje* velikih sila: od dogovora pregovarača velikih carstava u šatoru kraj Sremskih Karlovaca 1699., sporazuma u elegantnoj dvorani na Berlinskom kongresu 1878. godine, dalje potvrđenog amandmanima tom ugovoru 1909., nakon njezina pripojenja Austro-Ugarskoj. Ako je pedigree moralno relevantan, onda su i te imperijalističke intervencije moralno relevantne. Zašto? Teško da će entitet oblikovan pat-pozicijom između tri ranomoderna imperijalista u 17. stoljeću, pa potvrđen geopolitičkim kalkulacijama istih takvih, evropskih imperijalista u 19-om – s moralne točke gledišta – imati pravo na međunarodnostatusnu nadogradnju krajem 20. stoljeća, kao išta više od rezultata nove geopolitičke slučajnosti; *osim* ukoliko nismo spremni pripisati jedno drugačije značenje njihovoj suvremenoj volji.

Na to ću se vratiti u sljedećem poglavlju. Što se tiče Vidmara, njegova obrana historijskog pedigreea na kraju se vraća na poznati argument opreza koji nalaže odbacivanje nekontroliranih teritorijalnih fragmentacija. Snaga ovog implicitnog argumenta suštinski se međutim oslanja na ono što je predstavljeno kao njegova

³⁰ “Izvorišne osnove”, *supra* bilj. 24.

alternativa. Afirmativno navodeći mišljenje Malcolma Shawa, Vidmar suprotstavlja poštovanje administrativnih granica "etničkom preoblikovanju na *free-for-all* osnovi"³¹, koje bi, po njemu, vrlo vjerojatno proizvelo još goru situaciju, ostavljajući kao jedino upotrebljivo načelo "efektivnu kontrolu ili samoodređenje". Efektivna kontrola bi tako s jedne strane priznala upotrebu sile "kao neumoljiv prvi korak", dok bi samoodređenje bilo "potpuno nepredvidljivo" jer nikad ne bismo mogli znati "koja skupina bi bila ovlaštena u takvim situacijama zahtijevati podjelu teritorija".³² Posljedično, "treba imati na umu da jednonacionalne države, čije granice svi smatraju pravednima, ne postoje u stvarnosti".³³

No braniti nadogradnju statusa, suprotstavljajući je "etničkom preoblikovanju na *free-for-all* osnovi", utemeljeno je na pretjerivanju. Znanstvenici koji su kritizirali *uti possidetis* ili nadogradnju administrativnih granica uopće, nikada nisu tvrdili da *svačiji* osjećaji pravednosti ili prvi poredak političkih preferencija mogu ili moraju biti zadovoljeni u procesu određivanja granica. Nadalje, moglo bi se tvrditi da bi *upravo zbog* naših proturječnih osjećaja političke pravednosti imalo smisla maksimizirati broj onih čija je duboka privrženost jednoj ili drugoj političkoj zajednici ispoštovana kroz crtanje novih granica, a ne kroz alternative protjerivanja ljudi s njihovih ognjišta, ili pristajanja na *status quo* i život mnogih u istinskom ili imaginarnom političkom poniženju.

Mi se, naravno, možemo nastaviti pretvarati. Možemo nastaviti inzistirati na tome da nadogradnja statusa granica bivših jugoslavenskih republika nije već po sebi jedna forma crtanja granica. To je, naravno, besmislica. U drugim člancima sam tvrdio da je potisnuta i ignorirana posljedica bilo kakve promjene granica (uključujući "nadogradnju" kao jednu od njih) sveukupno poboljšanje u dobrovoljnoj identifikaciji s ustavnim poretkom u usporedbi s teritorijalnim *status quo ante* – gdje je referentna točka ne jedna ili druga odcjepljujuća jedinica, nego širi teritorijalno prekomponirani prostor u cjelini. Drugim riječima: ono što se promijenilo s disolucijom bivše Jugoslavije nije samo to da su "nacije" dobile "svoju" državu ili da su "republike" izrazile "svoja" pretpostavljena "prava", nego to da se ukupan stupanj zadovoljene individualne konstitutivne privrženosti političkoj zajednici (ukupno zbroj novih samostalnih država) kroz precrtavanje granica *povećao* u usporedbi s bivšom federativnom Jugoslavijom.³⁴

³¹ Vidmar, *supra* bilj. 27, 230.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*, 234.

³⁴ Zoran Oklopčić, "A Farewell to Rhetorical Arms?: Unravelling the Self-Determination of Peoples", u: Andrée Boisselle, Glen Coulthard, Avigail Eisenberg i Jeremy Webber (ur.), *Recognition versus Self-Determination: Dilemmas of Emancipatory Politics* (Vancouver: University of British Columbia Press, 2014), 101.

Ako je to točno, ako “nadogradnja” (uostalom kao i *uti possidetis*) prikriva dublji ideal individualne konstitutivne povezanosti i sveukupno poboljšanje nad prekomponiranim širim teritorijem, morali bismo se na isti način zapitati: zašto ne nastaviti poboljšavati stupanj dobrovoljne potčinjenosti dodatnim uštivanjem granica? Naprosto nije točno da je to, u principu, nemoguće jer, navodno, nedostaje mehanizam kojim bi se to moglo učiniti. Na primjer, “kaskadni” referendum inspiriran odcjepljenjem kantona Jure od Berna često je bio predlagan kao jedno od privlačnih tehničkih rješenja kroz koje se ukupni stupanj duboke povezanosti može dalje poboljšavati.³⁵ Isto tako, moglo bi se preuzeti rješenje koje je davno predložila Sarah Wambaugh, pionirka u istraživanju referenduma o samoodređenju, koja je predložila da suparnički nacionalni (nacionalistički) projekti trebaju *sami* nominirati teritorij za koji misle da im pripada.³⁶ Referendum bi se nakon toga organizirao samo u regiji koja bi nastala kao rezultat preklapanja između dvije suprotstavljene “nominacije”. Na taj način secesionisti i njihovi protivnici bili bi potaknuti da se samoograniče u svojim teritorijalnim ambicijama, znajući da bi ekspanzivniji prijedlog granica uključio mnoge neprijateljski nastrojene pojedince, što bi smanjilo njihove vlastite šanse u osiguravanju većine za njihov prijedlog.

Postojanje alternativnih metoda određivanja granica daje odgovor zlu radim prigovorima ili djetinjastim strahovima koji se tiču problema *reductio ad infinitum*, satirično opisanih u čuvenoj epizodi *Top liste nadrealista*. U imaginarnom Sarajevu jedna porodica prigodnog prezimena Popušlić prihvaća ideju samoodređenja i “povijesnih prava” toliko ozbiljno da njeni članovi započinju građanski rat između njihovih vlastitih samostalnih republika unutar obiteljskog stana.³⁷ Pokazavši da postoje alternative Vidmarovim brigama, ne želim reći da je drukčije rješenje od onog koje zagovara on moguće, ili bolje, u svim okolnostima. Netko se može složiti s Bradom Rothom, na primjer, da su odluke Badinterove komisije primjer intelektualne neiskrenosti,³⁸ koje se treba razumjeti ne kao autoritativnu interpretaciju

³⁵ Suzanne Lalonde, “The role of *Uti Possidetis* in Determining Boundaries”, u: Miodrag Jovanović i Kristin Henrard (ur.), *Sovereignty and Diversity* (Utrecht: Boom Eleven International, 2008), 69. Vidjeti: Jean Laponce, “Turning Votes into Territories: Boundary Referendums in Theory and Practice” (2004) 23:2 *Political Geography* 169, 179 *passim.*, o poteškoćama procesa u Juri i prijedlozima za njegovo poboljšanje.

³⁶ Sarah Wambaugh, *Plebiscites Since the World War, Vol. 1.* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1933) 494 i 503, citirano iz Steven Ratner, “Drawing a Better Line: *Uti Possidetis* and the Borders of New States” (1996) 90 *American Journal of International Law* 590, 623.

³⁷ Top lista nadrealista (TLN) 3 – “Rat u porodici Popušlić”, <https://www.youtube.com/watch?v=0-EvhjGG29I> [pristupljeno 25. kolovoz 2014.].

³⁸ Brad Roth, *Sovereign Equality and Moral Disagreement* (Oxford: Oxford University Press), 189.

međunarodnog prava, nego kao "improvizaciju"³⁹ čija je namjera bila upravljanje konfliktom i postizanje mira, a ne ničije "samoodređenje". Međutim, odbijanje pregovora o graničnim pitanjima – u smjeru onog samog ideala koji je skriven u ideji nadogradnje statusa – u razdoblju prije samog ratnog sukoba teško da se može braniti hinjenom zabrinutošću o vjerojatnosti povratka u hobsovsko prirodno stanje u tom slučaju.

Posljedično, oni koji bi još uvijek inzistirali na odbijanju pregovora o administrativnim granicama tokom takvog mirnodopskog razdoblja – a sve zbog imperativa razboritosti – trebali bi ponuditi *dodatni* argument o političkim i moralnim rizicima *otegnutog* političkog procesa redefiniranja granica u razdoblju mira, kada su sve strane još uvijek bile nominalno posvećene mirnom rješenju suprotstavljenih teritorijalnih zahtjeva. Razlog protiv takvih pregovora, na primjer, mogao bi biti to što se Slobodan Milošević već onda bio predstavio kao temeljito beskrupulozan i nepošten politički vođa, spreman da zloupotrijebi ustavne mehanizme i jednostrano prigrabi neproporcionalnu moć na saveznom nivou, bez obzira na interese drugih. Ali reći *to* nešto je sasvim drugo od tvrdnje da je Hrvatska od samog početka, bez obzira na sve, imala ničim uvjetovano pravo na baš tu i takvu državnu nezavisnost.

4. Narodno samoodređenje *naopačke*: globalna porota i legitimnost "nadogradnje"

Dosadašnja diskusija je pokazala da vodeći normativni i (kvazinormativni) argumenti ne mogu opravdati stavove onih koji temelje obranu teritorijalnog integriteta jugoslavenskih republika (u vrijeme njenog raspada) na bilo kakvoj ideji kolektivnog moralnog prava. Diskusija je također pokazala da nacionalna teorija teritorijalnih prava isto tako ne može ponuditi konkretnu normativnu alternativu u određivanju preciznih teritorijalnih granica nastajućih država.

Nasuprot teorijama teritorijalnih prava, normativna obrana nadogradnje statusa (ili, narodski rečeno, odcjepljenja u avnojskim granicama) ima više šansi u registru demokratske teorije, odnosno u jednoj specifičnoj interpretaciji principa "svih po- gođenih interesa". Prije nego što raspravimo potencijal demokratske teorije, želim napraviti stanku i kratko skicirati način na koji je demokratska teorija pristupila pitanju legitimnosti *demosa* i njegovog teritorijalnog opsega, budući da nije sasvim jasno zašto bi demokratska teorija uopće imala ikakve veze s određenjem teritorijalnih granica početne demokratske političke zajednice.

³⁹ *Ibid.*, 186.

4.1. Demokratska teorija i teritorijalni sukob

Dokora teoretičari demokracije su ili zanemarivali ovaj problem ili su smatrali da ga je nemoguće riješiti unutar okvira demokratske teorije.⁴⁰ Tokom posljednjeg desetljeća taj se stav promijenio, a mlađa generacija teoretičara demokracije ponudila je mnoštvo odgovara na pitanje o tome kako odrediti članstvo u *demosu*. Na primjer, Arash Abizadeh tvrdi da svi oni koji trpe prinudu zbog određene odluke trebaju imati pravo da u donošenju takve politike sudjeluju.⁴¹ Nadalje, Reiner Bauböck tvrdi da svi oni koji imaju ulog u budućnosti političke zajednice trebaju biti smatrani dijelom “naroda”.⁴² Suprotno, Rogers Smith je tvrdio da “narod” treba uključiti ne samo one članove u postojećoj političkoj zajednici nego i sve one čiji su “osjećaji vrijednosti, svrhe, težnje i pripadnosti bili oblikovani zakonima zajednice, policijom i institucijama na način koji oni nisu birali”.⁴³ Konačno, najistaknutiji član u familiji principa koje teoretičari demokracije primjenjuju na pitanje legitimnosti naroda je “načelo svih pogođenih interesa” (*all-affected interest principle*) koje, ovisno o varijanti, zahtijeva da svi oni koji su potencijalno ili stvarno pogođeni pojedinim prijedlogom ili odlukom budu uključeni u demokratsko donošenje odluka.⁴⁴

U svojoj kritici tog principa Sarah Song ispravno tvrdi da bi konstituiranje “naroda” na osnovi načela pogođenih interesa “vodilo veoma nestabilnom, stalno mijenjajućem *demosu*, nedovoljnom da stvori političku ili društvenu solidarnost”.⁴⁵ Zoltan Miklosi isto tako tvrdi da samo *legitimni* interesi zaslužuju biti uključeni u *demos* i da demokratska teorija ne može ponuditi taj kriterij.⁴⁶ Isto tako, David

⁴⁰ Za veoma koristan nedavni pregled različitih načina u kojima “narod” može biti konceptualiziran u političkoj teoriji vidjeti Paulina Ochoa, “People, Territory and Legitimacy in Democratic States” (2013) 58:2 *American Journal of Political Science* 466.

⁴¹ Arash Abizadeh, “Democratic Theory and Border Coercion: No Unilateral Right to Control Your Own Borders” (2008) 36:1 *Political Theory* 37.

⁴² Reiner Bauböck, “Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting” (2007) 75 *Fordham L. Rev.* 2393.

⁴³ Rogers Smith, “The principle of constituted identities and the obligation to include” (2008) 1 *Ethics & Global Politics* 139, 149.

⁴⁴ Za raniju utjecajnu raspravu vidjeti Robert Goodin, “Enfranchising All Affected Interests, and Its Alternatives” (2007) 35:1 *Philosophy and Public Affairs* 40. Vidi također i “Self-Determination Beyond Sovereignty: Relating Transnational Democracy to Local Autonomy” (2006) 37 *Journal of Social Philosophy* 55.

⁴⁵ Sara Song, “The Boundary Problem in Democratic Theory: Why the Demos Should be Bounded by the State” (2012) 4:1 *International Theory* 39.

⁴⁶ Zoltan Miklosi, “Against the All Affected Interests Principle”, *Social Theory and Practice* 38 (2012) 483-503.

Owen je nedavno ustvrdio da čak i kad bi legitimni interesi bili pogodeni, nije očigledno zašto bi činjenica takve pogodnosti zasluživala *punopravno* članstvo, umjesto nekog slabijeg oblika političke participacije.⁴⁷

Iako svi ovi na brzinu prikazani prigovori savjetuju protiv primjene načela svih pogodnih interesa u konstituiranju teritorijalne zajednice, vjerujem da je ovo načelo, kombinirano s načelom poboljšanja u ukupnoj konstitutivnoj privrženosti, ipak način koji najviše obećava u opravdavanju nadogradnje administrativnih granica bivših jugoslavenskih republika unutar normativne teorije. Cijena njegovog prihvaćanja, međutim, leži u domeni političke percepcije: pregled koji slijedi predlaže kontraintuitivnu viziju stvaranja države jer napušta sva nasljeđena shvaćanja samoodređenja i narodnog suvereniteta. Također, taj put je svjesno redukcionistički: smanjuje inkomensurabilnost u ocjeni antagonističkih verzija samoodređenja, uvodeći novi put koji je međusobno svodljiv vokabularu konstitutivne privrženosti i legitimnih interesa. Premda ovakva revizija shvaćanja samoodređenja ne može *pomiriti* sukobljene moralne intuicije o disoluciji Jugoslavije, ona ih možda može preoblikovati na produktivan način.

4.2. Konstitutivna privrženost, legitimni interesi i globalna porota

Unutar uspostavljene političke zajednice politički konflikti zbog sukobljenih zakonodavnih prijedloga koji utječu na različite pojedinačne i grupne interese rješavaju se *demokratski* – najčešće kroz većinsko glasanje u parlamentu. Pojedini individualni i grupni interesi koji se smatraju iznimno važnima upisuju se u ustav i jamči im se zaštita, te se nazivaju temeljnim pravima. Rješavanje konflikta između tih prava i širih demokratskih interesa društva zadatak je najviše sudske instance, najčešće ustavnog suda.

Ali kako se demokratski rješava sukob oko legitimiteta *same* političke zajednice? Kako se tu zadovoljava načelo većinskog odlučivanja s načelom legitimnih interesa svih ostalih? Uostalom, tko bi tu uopće to mogao biti "većina" a tko manjina, budući da se sporimo oko same referentne točke s obzirom na koju bismo ih mogli definirati? Tu je od pomoći djelo Hansa Kelsena i njegovi stavovi o značenju demokracije koja ostaje prikriivena pod idejom narodne suverenosti. Po Kelsenu, većinsko odlučivanje je najbrži način da se spasimo "nasilja heteronomije"; *najbrži* način da se usuglase lične preference s općim političkim odlukama je kroz uvjeravanje dovoljnog broja drugih (do 50% +1) da se pridruže u donošenju nove odluke koja se onda može smatrati izrazom ne tuđe heterionomije, već osobne autonomi-

⁴⁷ David Owen, "Constituting the polity, constituting the demos: on the place of the all affected interest principle in democratic theory and in resolving the democratic boundary problem" (2012) 5 *Ethics and Global Politics* 129.

je.⁴⁸ Kelsenov prikaz je shematiziran, i opet redukcionistički pristupa fenomenu demokracije, te nije imun na kritike pravnih teoretičara.⁴⁹

Međutim, ono što je produktivno u njegovom razumijevanju (većinske) demokracije je ne samo njegovo *de-naturaliziranje* tzv. naroda već i povezivanje načela većine s načelom jednoglasnosti: budući da je komparativno *najbrže* u zadovoljenju individualnog (osjećaja) autonomije, većinsko odlučivanje u uspostavljenim porecima je superiorno načelu jednoglasnosti, *iako* ono ostaje njegova manifestacija. Ili da pojasnimo drugim riječima: demokracija ima smisla (između ostalog) zato što je kontekstualna *manifestacija* – a ne suprotnost – načela jednoglasnosti.⁵⁰ Iz toga slijedi da je stvaranje novih država crtanjem novih granica – ali i zadržavanje starih *vis-à-vis* nekog globalnog kozmopolisa – *manifestacija* dotičnog demokratskog načela.⁵¹ Što više “sretnih” svojim političkim statusom, *to bolje* – ako nam se dopusti gruba generalizacija. Ono što je bitno naglasiti je to da nakon što smo odbacili teorije teritorijalnih prava, gorespomenuti princip ne može biti *definicijski* ograničen nečijim teritorijalnim pravima.

Bez obzira na to, to nije kraj priče. Ostali, koji ne dijele političke preference prema nezavisnosti, mogu imati legitimne interese u pogledu odluke o tome hoće li nova država biti stvorena ili ne, a to je nešto što Kelsen nije uzeo u obzir (a s obzirom na njegov konkretni argument koji se tiče demokracije u postojećem pravnom poretku, nije ni trebao). Interesi takvih ostalih mogu biti toliko značajno pogođeni da oni, po demokratskom principu svih pogođenih interesa, mogu legitimno zahtijevati da sudjeluju u donošenju te odluke.

U kontekstu raspada Jugoslavije početno srpsko odbijanje unilateralnog odcjepljenja može biti interpretirano kao tvrdnja da su *ne samo* secesionistički građani Jugoslavije legitimno pogođeni odlukom o stvaranju nove političke zajednice nego i drugi građani u drugim dijelovima Jugoslavije.⁵² *Demos* koji bi trebao odrediti nove granice u ovom slučaju bi sadržavao sve “narode” Jugoslavije. Isto tako, tvrd-

⁴⁸ Hans Kelsen, “Foundations of Democracy” (1955), 66:1, *Ethics* 1, str. 19.

⁴⁹ Vidjeti, na primjer, Wojcieh Sadurski, *Equality and Legitimacy* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 68-69.

⁵⁰ Hans Kelsen, “On the Essence and Value of Democracy” u: Arthur J. Jacobson i Bernhard Schlink (ur.), *Weimar: A Jurisprudence of Crisis* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2000), 90.

⁵¹ Hans Kelsen, *Law and Peace in International Relations, The Oliver Wendell Holmes Lectures, 1940-41*.

⁵² Za takav argument u španjolskom kontekstu vidjeti govor španjolskog premijera Mariana Rahoya protiv nezavisnosti Katalonije: “Svaki Katalonac, kao i svaki Galicijanac, kao i svaki Andaluzanim suvlasnik je cijele Španjolske, koja je jedno nedjeljivo dobro”. *Diario de sesiones del congreso de los diputados pleno y diputación permanente*, br. 192 (8. travnja 2014), 14.

nja da Hrvatska ima pravo postati samostalna država unutar svojih avnojskih granica može biti interpretirana kao kontratvrdnja koja je implicitno sadržavala dvije komponente: s jedne strane da "ne-državljeni" Hrvatske nisu legitimno pogođeni željom za stvaranjem nove nacionalne države i, s druge strane, da su svi građani Hrvatske legitimno pogođeni odlukom da se Srpska Krajina odcijepi od Hrvatske. Iz ovog slijedi da je legitimni *demos* koji određuje sudbinu zahtjeva za samostalnošću Hrvatske *demos* Hrvatske koji na referendumu istovremeno odlučuje o oba pitanja. *Ceteris paribus*, isto vrijedi za zahtjeve Srpske Krajine ili bosanskih Hrvata ili kosovskih Albanaca za samoodređenje.

Ali kako da utvrdimo što je točan sadržaj te "pogođenosti", to jest, kako da utvrdimo njezin intenzitet ili, konačno, samu iskrenost tvrdnji o navodnoj pogođenosti? Konačno, tko bi trebao odlučiti koje sukobljene težnje su vrijedne, a koje nisu? U ovom trenutku bilo bi primamljivo krenuti prečacem i ustvrditi da bi Baderova komisija, kao *kvazipravno* tijelo Evropske zajednice, trebala biti shvaćena kao nepristrani konačni sudac, o kojem sam govorio ranije. To bi međutim samo promijenilo mjesto na kojem je naš argument potreban: to bi (bez daljnje argumentacije) naprosto pretpostavilo politički autoritet jedne vanjske regionalne političke zajednice 12 zapadnoevropskih država da imenuje tako shvaćenu Komisiju. U tom slučaju prostorna blizina jugoslavenskog sukoba Evropskoj (zajednici) uniji možda bi navela nekoga da ustvrdi da su samo one, evropske države legitimno pogođene krizom u bivšoj Jugoslaviji – a Balkan je navodno u njihovom dvorištu – te da na osnovi toga imaju pravo da participiraju u evropskom *ad hoc* kripto-*demosu* s pravom odlučivanja o teritorijalnoj kompoziciji političkog prostora koji im je najbliži.

Sve i da takvo shvaćanje nije rezultat jednog skoka političke imaginacije, ostalo bi jednako sporno s točke gledišta principa "svih pogođenih". Razumijevajući pravo EZ da pod rubrikom legitimno pogođenih interesa autoritativno arbitrira u raspadu Jugoslavije, ta odluka nije imuna na nastavak kaskade tvrdnji i kontratvrdnji o pogođenosti u sve širim i širim koncentričnim krugovima. Jedini ne-arbitrarni način da se ta kaskada zaustavi, po nekim teoretičarima demokracije, taj je da se u širi *demos* uključi svatko tko *tvrdi* da je legitimno pogođen – na jedan ili drugi način – odlukom o stvaranju samostalne političke zajednice, a to na kraju znači cjelokupne međunarodne zajednice.⁵³

Kada odlučuje o promjeni granica, taj globalni *demos* to međutim ne bi mogao učiniti po volji. Načelo poboljšanja u zadovoljenju fundamentalnih individualnih političkih privrženosti i naša diskusija o Kelsenu pokazali su u kojem *smjeru* ta od-

⁵³ Za sličan argument vidjeti Hans Agnè, "Why Democracy Must Be Global: Self-Founding and Democratic Intervention" (2010) 2:3 *International Theory* 381.

luka treba ići. Iz ovog slijedi da opravdanost nadogradnje administrativnih granica republika dolazi ne od Badinterove “ispravne” interpretacije međunarodnog prava (za razarajuću kritiku Badintera vidjeti članak Brada Rotha u ovom broju), već iz jednog drukčijeg razumijevanja karaktera međunarodne zajednice, na čije se priznanje novih granica treba gledati kao na pomirenje dva centralna načela o kojima sam govorio ranije. Tome treba dodati da međunarodna zajednica ne bi trebala biti shvaćena moralno iznad političke zajednice, ni kao repozitorij univerzalno vrijedećih moralnih ideja, već skromno: kao približno najbolji arbitar suprotstavljenih teritorijalnih aspiracija.

Da ponovimo: razumijevanje uloge međunarodne zajednice kao globalne porote zasniva se na pet međusobno povezanih tvrdnji:

1. ukupno poboljšanje konstitutivne privrženosti u pogledu preoblikovanja teritorija je skriveni zajednički nazivnik svih sukobljenih političkih zahtjeva u bivšoj Jugoslaviji,
2. nedostatak sporazuma o *stupnju* njegova zadovoljstva i suprotstavljene tvrdnje interesa pogođenih od strane nosilaca različitih zahtjeva stvaraju politički konflikt o identitetu *demos*a (naroda) koji o tome treba donijeti odluku,
3. taj konflikt otvara prostor za sljedeći krug tvrdnji i protutvrdnji o *pogođenosti* konfliktom te vodi povećanju kruga podnosilaca zahtjeva koji žele biti uključeni u odluke o identitetu odlučujućeg *demos*a (naroda) i, neizravno, o podešavanju stupnja sumarnog zadovoljenja individualnih konstitutivnih privrženosti,
4. taj konflikt, u nedostatku univerzalno prihvaćene pravne strukture koja može suditi o legitimnosti sukobljenih aspiracija i tvrdnji o pogođenosti,
5. vodi do nemogućnosti isključenja bilo koje od njih te nas dovodi do prihvaćanja “međunarodne zajednice” kao globalnog suca koji sudi o sukobljenim teritorijalnim aspiracijama.

Za svaki slučaj naglašavam da je taj argument baziran na idealizaciji, reimaginaciji i redukciji, ne na činjeničnom opisu samorazumijevanja političkih aktera unutar i izvan Jugoslavije 1991. godine. Kao takav, otvoren je prigovorima. Dok ekspanzivističko stajalište onih koji su pogođeni time pretpostavlja jednaku vrijednost bilo kakvih tvrdnji – bez obzira jesu li dubiozne, ove tvrdnje onih koji su pogođeni još uvijek pripadaju individuama, a ne državama koje ih predstavljaju. Ovo nije nužno konceptualni problem. Ako države koje priznaju bivše jugoslavenske republike kao nezavisne u njihovim administrativnim granicama vjerno zastupaju političke preferencije svojih zabrinutih građana, i ako svaka pogođena težnja ima jednaku težinu u procesu donošenja odluka, još uvijek možemo tvrditi da se državno priznanje može zapravo shvatiti kao zamjena za pojedinačne interese njenih gra-

đana. Suvišno je reći da to nije slučaj u stvarnosti. Vanjske države koje dodjeljuju priznanje često će isticati pogođenost njihovih nacionalnih interesa, a ne pogođenost ukupnih interesa njihovih građana. "Nacionalni" interes može biti samo slabo povezan s legitimnim individualnim interesima u tvorbi države negdje drugdje. Međunarodna zajednica kao globalni sudac shvaća se samo kao nesavršena, kao približno drugi najbolji istinski objektivan sudac. Ovaj pogled je i u suprotnosti s dominantnim društvenim imaginarijem budući da naglavačke okreće ideje "naroda" i "samoodređenja". Za normativne teorije koje sam kritizirao u poglavljima 1 i 2 "narod" se shvaća kao unaprijed postojeći kolektivni subjekt, čija ga teritorijalna prava na samoodređenje štite od vanjskih uplitanja, te propisuje obaveze vanjskim akterima da priznaju njegovu volju za stvaranjem samostalne države. S ovog stajališta, suprotno, "narodi" Slovenije, Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije nisu *kolektivni subjekti, već konačni proizvodi* volje većeg globalnog *demos*: oni su jednostavno opis personalne jurisdikcije ustavnog poretka koji je su-kreiran (sjetimo se raznih kontakt-grupa) i legitimiziran voljom ekspanzivnijeg, *ad hoc* međunarodnog *kvazinaroda* sastavljenog od svih onih za koje smo zamislili da tvrde da su pod utjecajem prijedloga za stvaranje novih država.

Zaključak

"Nadogradnja" statusa administrativnih granica u bivšoj Jugoslaviji ne može biti opravdana niti pribjegavanjem nacionalnim teritorijalnim pravima, niti pozivanjem na prava teritorijalnih naroda da povrate svoj teritorijalni integritet, niti, u krajnjoj liniji, može biti branjena nekakvim povijesnim pedigreeom tih jedinica. Najuvjerljiviji, no još kontrafaktualan način opravdavanja nadogradnje avnojskih granica potječe iz demokratske teorije, pri čemu bismo međunarodnu zajednicu shvatili kao jedan *ad hoc* globalni, krypto-*demos* čija je kontingentna odluka (npr. zbroj individualnih činova priznanja) opravdana dubljim normativnim principima koji stoje iza koncepta "naroda".

U tom smislu treba naglasiti da je preventivno mantranje o "volji međunarodne zajednice" na ovim prostorima često imalo taktički cilj da delegitimizira u Hrvatskoj nikad vođenu raspravu o *normativnim* (moralnim) aspektima nastanka država sljednica bivše Jugoslavije. Oni koji se pozivaju na njenu (ili Badinterovu volju) trebali bi onda i načelno odbaciti u javnosti sveprožimajuću predstavu o legitimnoj nacionalističkoj hegemoniji većinskog *Staatsvolka* ili u zadnje vrijeme ponovno popularnu, a u teoriji davno demaskiranu tvrdnju o postojanju navodne "političke nacije" koja je vlasnik državnog suvereniteta.⁵⁴

⁵⁴ Vidjeti Bernard Yack, "The Myth of the Civic Nation" (1996) 10:2 *Critical Review: A Journal of Politics and Society* 193.

Jedino dostupno *demokratsko* opravdanje nadogradnje administrativnih granica temelji se na tome da je “narod” – nositelj državnog suvereniteta u ustavnopravnom imaginariju – u biti stvorenje međunarodne zajednice. A ovakvo shvaćanje, naravno, ima i političke posljedice: operacija Oluja, na primjer, ne bi se mogla shvatiti kao dan kada je Hrvatska (ili Hrvati) oslobodila “svoj” teritorij, već kao dan kada su hrvatske oružane snage sprovele “presudu” međunarodne zajednice o teritorijalnom opsegu Republike Hrvatske. Povratno-posvojna zamjenica u izrazu “svoj teritorij” nije nikakav samorazumljiv aksiom, već je kontingentni politički rezultat presude globalnog kriptodemosi.

Prije kraja, htio bih dodati još nekoliko kvalifikacija koje nisu nužne za sam argument, ali koje govore o općem stanju straha koje se sve više proizvodi u današnjoj Hrvatskoj. Ovaj članak je generalno problematizirao argumente normativne teorije, ali se centralna tema ovog članka ticala moralne opravdanosti odluke o nadogradnji statusa granice jugoslavenskih republika, posebice Hrvatske, u granice nezavisnih država. Ništa u mom argumentu ne sugerira da bi sadašnje legitimne granice trebalo promatrati kao nepromjenjive i neovisne o kontekstu – ali ništa u ovom članku ne može biti shvaćeno kao poziv za njihovu promjenu.

Za slučaj da je potrebno dodatno pojašnjenje: prvo, iz mog argumenta o slabosti početnih argumenata za nadogradnju ne slijedi da se moralni sud o legitimnosti trenutne konstelacije granica u bivšoj Jugoslaviji nije trebao mijenjati i tokom i nakon rata. Komparativna razina nasilja korištenog za preuzimanje političke kontrole nad osporavanim komadom zemlje nužno povećava ili smanjuje *sveukupni sud* o legitimnosti zahtjeva za kontrolom nad određenim teritorijem. Razine etničkog čišćenja i ugnjetavanja pojedinih manjinskih grupa koje su bile “zarobljene” u Hrvatskoj (Srbi), Bosni (pripadnici tri naroda, ovisno gdje su se zatekli), Republici Srpskoj Krajini (Hrvati) i Republici Srpskoj (Hrvati i Bošnjaci) tako treba promatrati kao činioce koji moraju utjecati na sveukupni – uvijek komparativan, kontekstualan i kontingentan – sud o legitimnosti novih država i njihovih teritorija. Drugo, čak i ako je početni legitimitet bio “slab”, to ne znači da se svi akteri koji su sudjelovali u konfliktu trebaju promatrati na isti način. Obrana *tu quoque*, neprihvatljiva u mnogim sferama pravne argumentacije, tu igra legitimnu ulogu u našem konačnom moralnom sudu o legitimnosti teritorijalnih granica.⁵⁵ Sve i da su, recimo, hrvatski i bosanski Srbi ili bosanski Hrvati bili “u pravu” da se odupru nametanju hrvatskog (1991.-1995.) ili bosansko-hercegovačkog ustavnog poretka (1993.-1994.), to ne znači da je opljiva materijalna i vojna pomoć koju su primali od Srbije ili Hrvatske bila potpuno legitimna, uzimajući u obzir njihovo odbijanje da aspiracije kosov-

⁵⁵ Za ispravnu i trezvenu kritiku neprincipijelnosti pozicije srpskog rukovodstva, koja, međutim, ne polazi od apodiktičkih tvrdnji o pravu hrvatskog naroda na samoopredjeljenje u avnojskim granicama, vidjeti Vladimir Đuro Degan, “Konfederalizam” (1991) 28: 2 *Politička misao* 3-46.

skih Albanaca ili hrvatskih Srba tretiraju na isti način. U oba slučaja sudjelovanje Hrvatske i Srbije problematično je s normativnog stajališta, ne zato što Srbija ili Hrvatska nisu imale moralna prava na "svoj" nacionalni teritorij u drugoj republici, već zato što su njihove političke pozicije bile nedosljedne.

Kao što sam spomenuo u uvodu ovog broja *Političke misli*, sudeći prema grobnoj tišini u hrvatskoj akademskoj zajednici, teorijski angažman o normativnoj opravdanosti granica je koristan, ako nizašta drugo onda za otvaranje vrata kritičkijem razmišljanju o normativnim aspektima raspada Jugoslavije. No ne treba bježati ni od direktnih političkih implikacija normativne teorije, ako ništa drugo a onda zbog sve ružnije političke klime u zemlji u kojoj je, u svrhu zaštite ideje bezgrešnog moralnog začeca Republike Hrvatske, postalo skoro pa normalno predlagati ponovno uvođenje "verbalnog delikta" te kazneni progon neistomišljenika. Bez obzira na njihove prijetnje represijom, svima takvima bi trebalo biti jasno da niti jedna država koja je nastala iz krhotina bivše Jugoslavije, a koja se poziva na legitimnost nadogradnje administrativnih granica (a sada to uključuje i Srbiju u svojoj borbi da opravda suverenitet nad Kosovom), ne može moralno koherentno zahtijevati nacionalno "vlasništvo" nad cijelom zajednicom.

Ovo je, naravno, relativno nekontroverzan stav unutar liberalnijih krugova na "ovim prostorima", no ovaj je članak ponudio dublje teorijsko objašnjenje ove pozicije. Druga točka je vjerojatno kontroverznija i zasigurno iritantna ne samo uvjerenim nacionalistima već možda i svim onim principijelnim, ali nedomišljenim kozmopolitima i građanski orijentiranim antinacionalistima. Demokratski argumenti i razlozi političkog opreza, koji još najbolje opravdavaju "nadogradnju", također moraju biti shvaćeni kao poziv svima onima koji nastavljaju imati dijametralno suprotstavljene stavove o moralnim osnovama teritorijalnog sukoba u bivšoj Jugoslaviji da pokušaju reinterpretirati stavove svojih protivnika. To će naravno ići teško ili nikako u slučaju svih onih kojima bestidna brutalnost ekspanzionističkog projekta "Virovitice-Karlovca-Karlobaga", ili cinično licemjerje u pozivanju na navodno "državno pravo", nastavlja biti draže od stavljanja u kožu svog susjeda.

Zlo ideje Velike Srbije ne proizlazi samo iz fabrikacije politički "relevantnih" historijskih i lingvističkih "činjenica" na kojima se zasniva, nego najvećim dijelom iz brutalnog prezira prema autentičnim političkim aspiracijama milijuna Hrvata, Bošnjaka i Albanaca te ciničnog prihvaćanja vojnog nasilja koje bi bilo neizbježno za lomljenje njihovog otpora. Isto tako, mnogi u Hrvatskoj i danas misle da se političke težnje Srba u Hrvatskoj tokom raspada bivše Jugoslavije mogu uspješno odbaciti ne samo licemjernim međunarodnopravnim i ustavnopravnim definicijskim smicalicama nego i putem vulgarnijih ideja poput one poznate o tome kako su oni stalni gosti koji, ako im se baš hoće, mogu napustiti Hrvatsku samo s prašinom na opancima, koju su navodno donijeli u nju prije 300-injak godina. Za ljude koji i da-

nas dijele ove stavove, sve akademske intervencije koje teorijski kompliciraju raspad Jugoslavije neće biti ništa više od blasfemičnih provokacija.

Ovaj članak nije, međutim, bio namijenjen njima, ovako ili onako. On je naprosto pošao od pretpostavke da postoje ljudi diljem bivše Jugoslavije čije su se vizije legitimnog teritorija razlikovale i razlikuju, ali koji nikada nisu htjeli podvrgnuti članove drugih naroda ni političkoj diskriminaciji ni ljudskom poniženju. Ponuđeni argument sugerira ne samo uključivanje “međunarodne zajednice” kao najdostupnijeg objektivnog suca u post-jugoslavenski ustavnopravni imaginarij već isto tako potiče bivše neprijatelje da se otvore jednoj drugoj perspektivi u razumijevanju *načelno legitimnih* i objektivno teško rješivih teritorijalnih sporova. (Bivši) neprijatelji bi trebali shvatiti zahtjeve svojih (bivših) protivnika kao legitimne *prima facie*, ne zato što ih *prihvataju* kao moralno nužne ili realne, nego zato što prihvaćaju mogućnost pogreške u vlastitom rasuđivanju o tome što navodno samoodređenje navodnih naroda (u moralnom ili juridičkom smislu) zahtijeva.

Na kraju, koje su “lekcije” demokratskog argumenta za budućnost, za potencijalne buduće zahtjeve za teritorijalnom reorganizacijom post-jugoslavenskog prostora? Iako demokratsko opravdanje skicirano u ovom članku odbacuje i nacionalističke i državnocentrične teorije teritorijalnih prava, svejedno ne uskraćuje legitimnost zahtjevima za teritorijalnim promjenama – kako 1991., tako ni u budućnosti. Ovakvi budući zahtjevi možda će biti radikalni i iredentistički, kao što je secesija zapadne Makedonije i njeno pridruživanje Albaniji, ili umjereniji, kao što je stvaranje teritorijalne autonomije Sandžaka ili stvaranje “trećeg” entiteta u Bosni i Hercegovini ili – kojeg li užasa! – priznavanje Zajedničkog vijeća općina kao teritorijalne autonomije srpskog naroda u Hrvatskoj.

U svjetlu nedavnog historijskog iskustava, ljudski je razumljiva nervoza i anksioznost u shvaćanju ovih postojećih i imaginarnih zahtjeva kao rizičnih i uzaludnih. No u svijetlu nedavnih događaja u Škotskoj, Kataloniji i Ukrajini shvaćati ih kao nemoralne povijesne anomalije – koje će, kao, tokom vremena biti prevaziđene bilo na unutrašnjoj bilo na vanjskoj periferiji Evropske unije – primjer je intelektualne lijenosti, samonametnutog političkog sljepila i neproduktivne samo-infantilizacije.⁵⁶

⁵⁶ Iako kao ni ja ne zagovara promjenu granica, Bernard Yack ispravno skreće pažnju na neadekvatnost moralističkog afektiranja oko autonomističkih i secesionističkih manjinskih zahtjeva: “Jedna je stvar reći članovima grupe koja čini veliku većinu državljana neke države... da uzmu zdravo za gotovo postojeće granice te države u raspravama o tome što bi [njen] ‘narod’ trebao učiniti. Potpuno je druga stvar reći to isto članovima drugih [manjinskih] grupa [unutar nje]. Reći im da moraju vezati svoju sudbinu uz bilo koju skupinu koju im je nametnula povijest, čini se očigledno nepravednim. Zašto bi valcer povijesti koji je nekim zajednicama omogućio da žive u državama u kojima se osjećaju komforno morao stati *baš nakon* što su *oni* dobili priliku da se oprobaju na plesnom podiju?” Bernard Yack, “Popular Sovereignty and Nationalism” (2001), 29:4 *Political Theory* 517-536 [kurziv Z. O.].

Jednako naivno bi, međutim, bilo misliti da povećana svijest o debatama u normativnoj teoriji može *riješiti* bilo koji teritorijalni sukob. Bilo kako bilo, takva svijest bi mogla barem doprinijeti većoj *svjesnosti*: suočavanje intimnih moralnih intuicija s postojećim teorijskim argumentima – vjerojatno je uzaludna nada ovog članka – moglo bi potaknuti čitaoce s "ovih prostora" da, ako ništa drugo, rafiniraju svoje političke pozicije, možda čak javno odbace neke prijašnje političke stavove ili postanu velikodušniji prema perspektivi svojih neprijatelja. Ili ako to ne ide, da priznaju sebi samima, ako već nikom drugom, koliko su daleko spremni ići i koje sve logičke akrobacije otpjeti u obrani svojih, u vokabularu moralnih prava na teritorij, neobrađenih političkih aksioma.

Preveo s engleskoga: Zvonimir Karamatić

Zoran Oklopčić

WHOSE IS WHAT, OR: TERRITORIAL RIGHTS "IN THESE LANDS"

Summary

The article problematizes dominant understandings of moral rights to territory and rejects the claim that the legitimacy of independence of the former Yugoslav republics can be grounded in the right of their peoples to self-determination, either within ethnic or then-existing administrative boundaries. Instead, the most promising normative justification for a decision to recognize Yugoslav republics as independent states follows from a particular interpretation of the all-affected interests principle in democratic theory, which leads to a radical reconceptualization of the idea of the people, "its" territory, and the legitimate role of the international community.

Keywords: Self-Determination of Peoples, Moral Right to Territory, *Uti Possidetis*, Historical Pedigree, Sovereignty of Peoples, "All-Affected" Principle

Kontakt: **Zoran Oklopčić**, Department of Law and Legal Studies, Carleton University, Loeb Building, 1125 Colonel by Drive, Ottawa, ON, Canada, K1S 5B6.
E-mail: zoran.oklopcic@carleton.ca